Птащенко Л.О., д. е. н., професор,
Гавриленко О. О., студент
Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

ВІДМИВАННЯ КОШТІВ, ОТРИМАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, ЯК ДЕСТРУКТИВНИЙ ФАКТОР ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Поширення в Україні такого соціально-економічного явища, як тіньова економіка, а також обсяги продукції та фінансових ресурсів, які обертаються в цій сфері, являють собою істотну перешкоду для забезпечення сталого розвитку національної економіки та інвестиційної привабливості України для країн ЄС. Значною проблемою є те, що переважна більшість операцій, які можуть бути віднесені до тіньових, здійснюються, як правило, в легальному нормативно-правовому полі, а доведення факту здійснення тіньової діяльності потребує значних зусиль органів державної влади. Але найчастіше такі зусилля державних органів супроводжуються небажанням здійснювати радикальні заходи по боротьбі з тіньовим сектором, оскільки самі ж чиновники і є активними учасниками тіньових схем. Це є однією з важливих причин стримування євроінтеграційних процесів в Україні.

Наприклад, таке явище як «відмивання» грошей вкрай негативно впливає на суспільство, оскільки порушує інтереси законного бізнесу і репутацію окремих його сегментів та учасників, підриває довіру суспільства до всієї фінансової системи, і є загрозою нормальному функціонуванню кредитно-фінансових установ країни. Більш того, воно створює певну загрозу економічній безпеці будь-якої держави, оскільки носить транскордонний характер, а гроші, отримані незаконним шляхом, можуть направлятися на фінансування тероризму і підрив державної системи управління в країні.

До вивчення проблем легалізації коштів зверталися С. Г. Гуржій О. Л.Копиленко, Я. В. Янушевич В.В [1], Сухонос [2], Л.М Чуніхіна А.М. Клочко, а також інші провідні вчені. Питання типології відмивання коштів з огляду тінізації економіки висвітлено в працях О.І. Барановського [5], А.С. Беніцького [6], С.О. Дмитрова [9], О.Є. Користіна [8]. Зважаючи на постійне вдосконалення схем і підходів до легалізації коштів, негативні процеси у цій сфері потребують більш глибокого вивчення.

Актуальність вказаної проблеми пов’язана з тим, що економічний стан України в останні роки характеризується значним розширенням масштабів тіньової економіки і посиленням її впливу на соціально-економічне життя суспільства. Тінізація економіки обумовлює структурні деформації і диспропорції суспільно-економічного

розвитку, гальмує процеси економічних трансформацій, не сприяє курсу демократизації суспільства та європейському вектору інтеграції України.

Велика кількість порушень законодавства у бюджетній сфері, значна частка зарплат «у конвертах», велика кількість схем «відмивання» коштів отриманих злочинним шляхом – наявність зазначених явищ у державі обумовлює високе значення й актуальність досліджень у галузі боротьби з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, та мінімізації загроз економічній безпеці України.

Зазначимо, що відмивання «брудних грошей» практично не розглядається як фактор, що впливає на стан економічної безпеки держави, саме тому беручи до уваги відомі дослідження, можна констатувати про недостатню розробку проблем впливу відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, на економічну безпеку України.

Існує наукова думка, що сутність економічної безпеки – це стан економіки й інститутів влади, за якого забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів. Іншими словами, економічна безпека – це не тільки захищеність національних інтересів, але й готовність та здатність інститутів влади створювати механізми реалізації і захисту національних інтересів розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства [16].

В нинішніх економічних і політичних умовах, що склалися в Україні, вкрай важливим питанням є вжиття заходів по боротьбі з загрозами й ризиками економічній безпеці держави. Науковці О. Власюк, Я.Базилюк, С. Давиденко визначають такі ключові ризики економічній безпеці:

– критичне гальмування економічного розвитку України та погіршення основних макроекономічних показників (макроекономічне розбалансування за головними показниками);

– згортання промислового виробництва;

– зниження економічної активності, насамперед інвестиційної;

– погіршення добробуту населення (домогосподарств) та зростання рівня безробіття;

– посилення боргового тиску, насамперед, у державному секторі;

– підвищення тінізації економічної діяльності.

До зовнішніх ризиків для України вони відносять:

– скорочення попиту на український експорт внаслідок уповільнення економічної активності у країнах з ринком що формується та країнах, що розвиваються, насамперед Китаю;

– ускладнення конкуренції за зовнішнє фінансування (погіршення умов запозичень) внаслідок високої ймовірності розгортання боргової кризи у периферійних країнах ЄС та її переростання в ланцюгову реакцію на локальних та міжнародних фінансових ринках;

– небезпека затягування економіки України у «воронку» згортання економіки РФ внаслідок рецесії економіки РФ в умовах санкцій та наростання її «токсичності»;

– ескалація російської агресії, що суттєво погіршує стан економіки України;

– посилення відтоку капіталу з України;

– посилення дестабілізуючого впливу платіжного балансу на стан державних фінансів та золотовалютних резервів;

– згортання іноземними компаніями інвестиційних планів або перенесення термінів їх реалізації на майбутній період у зв'язку з макроекономічною невизначеністю;

– зменшення рівня політичної і фінансової допомоги з боку Європейського союзу та США у випадку гальмування структурних реформ (для динаміки фінансового рахунку) [17].

Але не дивлячись на таку кількість загроз економічній безпеці України, ми вважаємо, що первинною причиною їх виникнення є домінування власних інтересів над державними та суспільними економічними інтересами в національному менталітеті, і як наслідок – неконтрольований відтік капіталів, відмивання «брудних» грошей, тіньова економіка.

Відомий той факт, що матеріальною основою циклічності є фізичне оновлення основного капіталу, хоча безпосереднім поштовхом для кризи можуть бути найрізноманітніші причини, і перш за все, грошово-кредитні потрясіння. Хоча ці потрясіння також є наслідком, а не причиною тривалих кризових явищ в економіці. Яскравим підтвердженням такої позиції є економічна ситуація, що склалася в Україні, сильний вплив на стан якої чинять внутрішні ризики, пов'язані, головним чином, з військовими діями на Донбасі. Це приводить до необхідності збільшення витрат на фінансування силових відомств, відновлення пошкодженої інфраструктури, житлового сектора інше. Але є й інші фактори, які носять, скоріше, латентний деструктивний характер, а тому – несуть більше загроз для українського суспільства та негативно впливають на стан економічної безпеки держави.

Так, величезними темпами зростає боргова залежність України, в той час як обсяги промислового виробництва скорочуються, і практично відсутній ріст ВВП. Загальна сума державного і гарантованого боргу України за останні три роки зросла в 3,5 рази (з 549,46 млрд. грн в 2013 році до 1 941,36 млрд. грн ($ 71,76 млрд.) в 2017 році), в тому числі державний зовнішній борг за цей період збільшився в 4,7 разів і склав 977,64 млрд. грн ($ 36,48 млрд.) [19].

Але саме по собі зростання державного боргу не викликає побоювання, якщо працює економіка, розвивається її реальний сектор і є приріст ВВП. Результати порівняльного аналізу державного боргу і ВВП України свідчать, на жаль, про те, що рівень боргової безпеки майже вдвічі перевищив допустиме значення індикатора «держборг / ВВП», який не мав би перевищувати 60%. Адже розмір реального ВВП України в 2016 році склав 2034,43 млрд. грн [19] ($ 75,35 млрд.), а співвідношення «держборг/ВВП», відповідно, – 95,4 %.

Аналіз показав, що найбільш критичними для національної економіки України є такі фактори:

– зростання державного боргу та перевищення його темпів над темпами ВВП;

– перевищення частки зовнішніх позик в покритті дефіциту бюджету в 7 разів;

– зниження ВВП на 11% (в рейтингу, складеному ЦРУ, Україна по зростанню ВВП зайняла в 2015 році 222 місце з 225 країн [20];

– значні обсяги тіньової економіки, масштаби якої не знижуються (таблиця 1).

Таблиця 1

Масштаби тіньової економіки в Україні у % до ВВП

	Період								
	1989	1992	1995	2007	2011	2013	2014	2015	2016
Питома вага тіньової економіки до ВВП	12,0	33,6	48,9	54,9	34	35	42	40	41

[Масштаби тіньової економіки (у % від ВВП країни) розраховані за методикою Д. Кауфманна – А. Каліберди та М. Ласко]

Для порівняння зазначимо, що згідно з дослідженням Фрідріха Шнейдера, в середньому розмір тіньової економіки в країнах Європи в 2015 році склав 18% від ВВП. Найнижча частка тіньової економіки у ВВП традиційно спостерігається в Швейцарії (6,5%), Австрії (8,2%), Люксембурзі (8,3%), Нідерландах (9%) і Великобританії (9,4%). У Німеччині показник оцінюється в 12,2% від ВВП [20] (рис. 1). За підсумками Всесвітнього економічного форуму 2016 – 2017 років відповідно до

Глобального індексу конкурентоспроможності, Україна посіла 85-те місце із 138 країн, що оцінювалися (таблиця 2) [21].

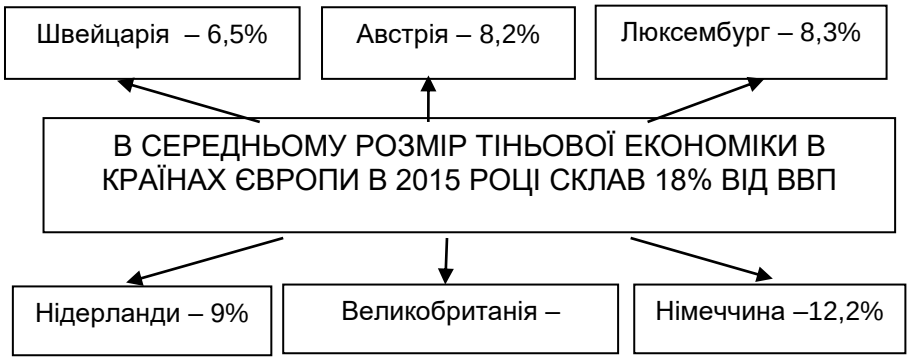

Рис. 1. Рівень тіньової економіки в країнах Європи [22]

Таблиця 2

Конкурентні позиції України в світі [22]

Індекс глобальної конкурентоспроможності (позиції України за основними складовими)	Роки		
	2014-2015 (144 країни)	2015-2016 (140 країн)	2016-2017 (138 країн)
	індекс	індекс	індекс
Інституції	130	130	129
Інфраструктура	68	69	75
Макроекономічне середовище	105	134	128
Охорона здоров'я	82	82	83
Вища освіта і професійна підготовка	40	34	33
Ефективність ринку товарів	112	106	108
Ефективність ринку праці	80	56	73
Розвиток фінансового ринку	**107**	**121**	**130**
Технологічна готовність	85	86	85
Відповідність бізнесу сучасним вимогам	99	91	98
Інновації	81	54	52

Реальне значення змін індексу глобальної конкурентоспроможності визначено з урахуванням кількості країн, показники яких оцінювалися.

З таблиці видно, що в індексі глобальної конкурентоспроможності Україна покращила свої позиції по показниках «вища освіта і професійна підготовка» та «інновації», але стрімко знижує свої позиції по показнику «розвиток фінансового ринку». Це пояснюється неефективною політикою НБУ, відсутністю реформ у галузі розвитку недержавного пенсійного забезпечення, нерозвиненістю українського фондового ринку, тощо, але підтверджує той факт, що Україна володіє значним інтелектуальним потенціалом, який, на жаль, не цінується й не підтримується з боку

держави та великого бізнесу. Вкрай низькі позиції розвитку фінансового ринку в Україні пояснюються значними обсягами тіньової економіки, неефективними заходами боротьби з відмиванням коштів, отриманих злочинним шляхом, безконтрольним фінансуванням тероризму.

Процес легалізації злочинних грошей, як свідчить світовий досвід, має негативний вплив. Так, зростання обсягу операцій з легалізації злочинних грошей негативно впливає на стан податкових платежів до бюджетів різних рівнів. Крім того, тіньові схеми використання цінних паперів суттєво знижують рівень інвестиційної привабливості вітчизняного ринку капіталу для іноземних інвесторів. Значний негативний вплив зазначені операції мають на стан довіри фізичних і юридичних осіб до фінансових установ.

Легалізація незаконно отриманих коштів здійснюється у кілька фаз. Найпоширенішою є трифазна модель відмивання грошей. Для неї характерні три етапи процесу легалізації злочинних доходів: розміщення, розшарування й інтеграція. Основні форми першого етапу легалізації злочинних грошей такі:

Рис. 2. Форми першого етапу легалізації «брудних» грошей: узагальнено авторами на матеріалах [23]

На першому етапі відбувається попереднє відмивання злочинних грошей. На ринку капіталу його проявом є дії, спрямовані на уникнення обов'язкової у багатьох країнах ідентифікації клієнта. У європейських державах саме цей етап вважається

критичним.

Мета другого етапу процесу відмивання грошей (етап розшарування) – відокремлення злочинних доходів від джерела їх походження шляхом проведення низки фінансових операцій, у результаті яких обривається ланцюжок слідів, забезпечується анонімність майнових цінностей. Операції другого етапу мають, як правило, міжнародний характер. Для їх здійснення широко використовуються підставні особи та фірми, які використовують фіктивні рахунки як основу для здійснення грошових переказів.

Нині у проведенні операцій другого етапу велику роль відіграють офшорні зони та країни із «м'яким» податковим режимом і недостатньо розвиненою системою фінансового контролю. Гроші переказуються на рахунки офшорних фірм на підставі фіктивних експортно-імпортних контрактів із завищеними цінами.

Третім етапом є інтеграція. Гроші набувають нового, легального джерела походження та інвестуються у легальну економіку. Відмиті кошти, як правило, інвестуються у підприємства, які у подальшому можуть бути використані у кримінальній діяльності. Якщо факт відмивання грошей не було виявлено на етапах розміщення та розшарування, то на третьому етапі відрізнити та відокремити злочинні доходи від законно отриманих надзвичайно складно.

Щоб зрозуміти чи гроші дійсно відмиватимуться, варто враховувати низку ознак, зокрема:

– висока частка неофіційних доходів населення і бізнесу, існування паралельної економіки, або «чорного ринку»;

– недосконалість механізмів контролю і моніторингу за діяльністю фінансових інститутів, недотримання міжнародних стандартів регулювання фінансової діяльності, розроблених спеціалізованими міжнародними організаціями;

– поширення корупції серед державних виконавчих, правоохоронних і судових органів влади;

– існування всередині країни «зон вільної торгівлі», що володіють пільговим порядком регулювання операцій і контролю за діяльністю інститутів;

– неможливість або обмеження можливості обміну фінансовою інформацією з іноземними правоохоронними органами;

– неадекватна процедура започаткування фінансових і нефінансових інститутів, відкриття філій за межами країни і ліцензування фінансової активності, не враховує або враховує не в належній мірі необхідність ідентифікації реальних власників компаній (особливо коли володіння може здійснюватися шляхом номінального тримання);

– законодавче закріплення конфіденційності фінансових операцій, недостатні вимоги до прозорості фінансових операцій і власності на активи;

– прорахунки в регулюванні валютообмінних операцій та інших операцій з готівковими коштами. Широке використання підприємствами, банками операцій із залученням офшорних компаній;

– існування анонімних грошових рахунків і фінансових інструментів, включаючи акції та облігації, за якими допустима виплата коштів «на пред'явника»;

– доступ фінансових інститутів до міжнародних центрів торгівлі золотими злитками, торгівлі дорогоцінними каменями і коштовними металами [25].

Вище перелічені ознаки дають розуміння, за допомогою яких деструктивних факторів можливе відмивання коштів. В більшій мірі активними учасниками цього процесу є фінансові установи такі як банки. Заслуговують на увагу способи, за допомогою яких відмиваються гроші (рис. 3).

Рис. 3. Основні способи відмивання «брудних» грошей

Не зважаючи на таке різноманіття способів відмивання коштів, з використанням таких схем з «незаконних» гроші стають цілком «легальними». Ознаки легалізації незаконно отриманих коштів узагальнено на рисунку 4 [26].

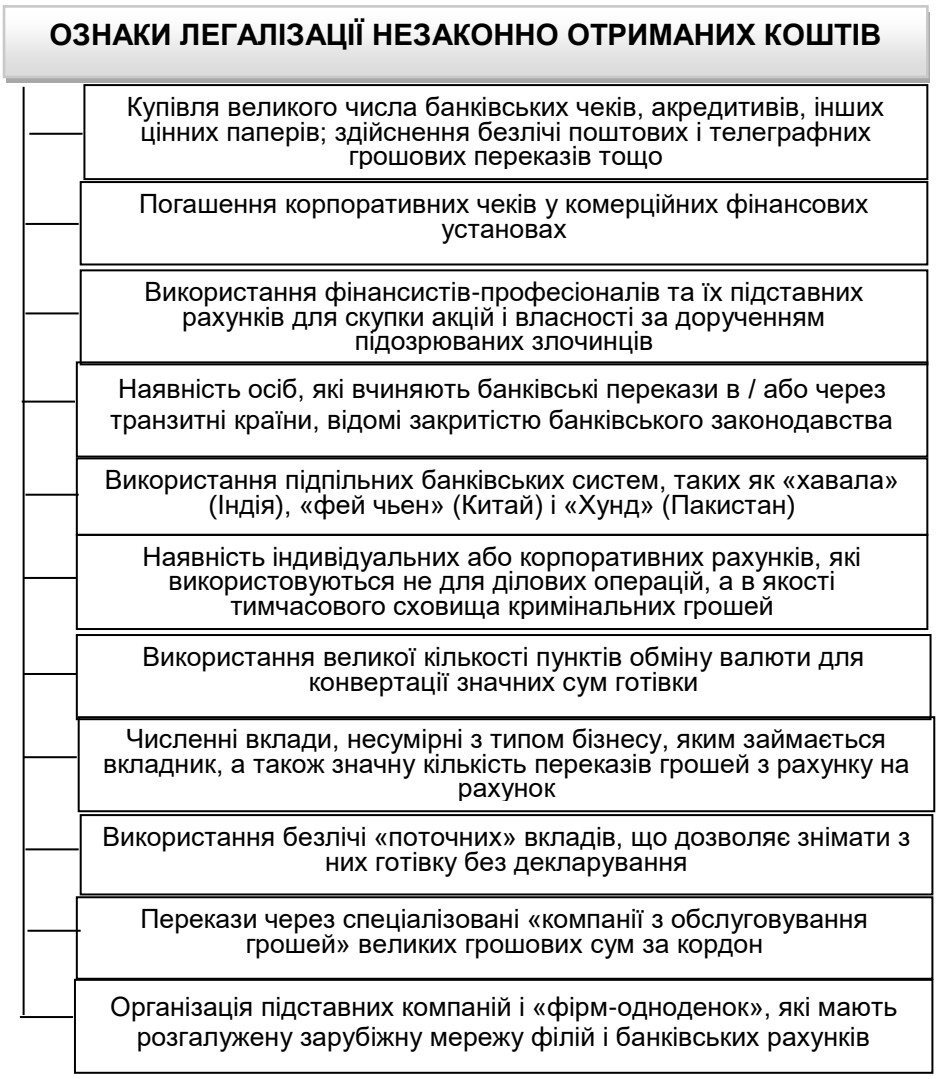

Рис. 4. Основні ознаки можливої легалізації незаконно отриманих коштів

Розглянемо більш детально деякі методи легалізації злочинних доходів, яка відбувається шляхом здійснення спекулятивних операцій з цінними паперами (так звані «сміттєві акції»).

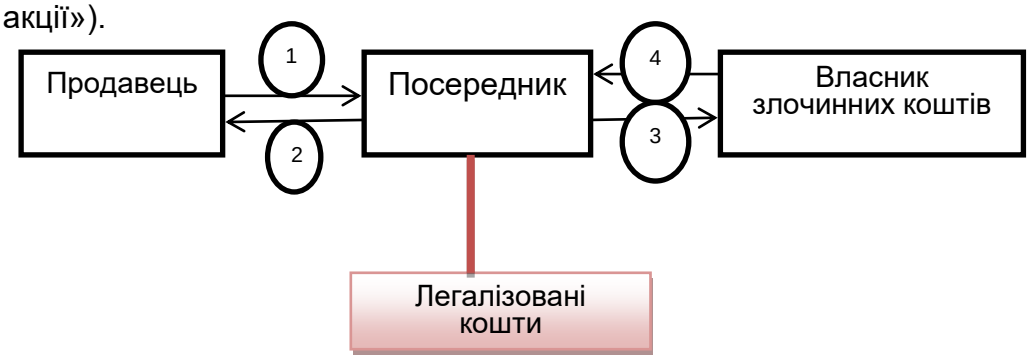

Рис. 5. Схема спекулятивної операції з цінними паперами

Позначки на рис. 5: 1 – продаж «дешевих» акцій; 2 – оплата «дешевих» акцій; 3 – продаж

акцій за завищеною ціною власнику «брудних» коштів; 4 – оплата акцій брудними коштами та їх легалізація.

Наприклад, посередник (дружня або підконтрольна особа) дешево скуповує цінні папери, а потім перепродає за більш високу ціну особі, яка розплачується «брудними» грошима. Дохід від перепродажу набуває легальної форми.

Схема фіктивних операцій з цінними паперами з переказом коштів за кордон, відображена на рис. 6. Як правило, дана схема застосовується для приховування джерел походження злочинних коштів з метою їх подальшої легалізації та є ланкою великої схеми відмивання. При реалізації цієї схеми можливе шахрайство та підроблення документів, в тому числі використання підроблених та викрадених (загублених) документів для надання банку при купівлі іноземної валюти, а також відсутність документів, що підтверджували б попереднє інвестування особою грошових коштів в Україну, повернення інвестицій як платежів для переказу валюти за кордон.

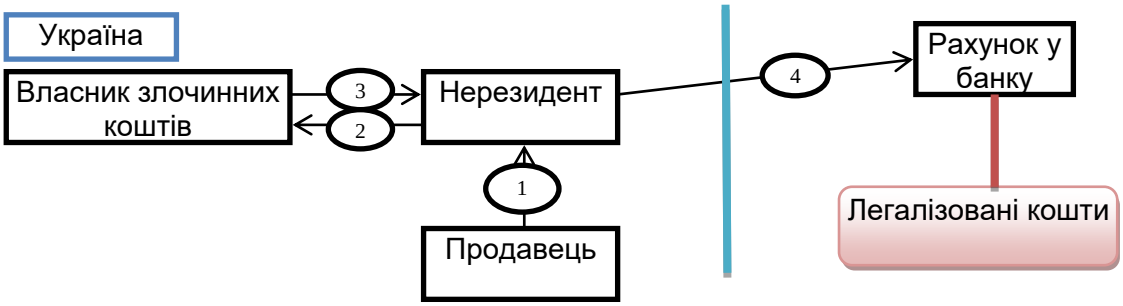

Рис. 6. Схема фіктивної операції з цінними паперами та переказом коштів за кордон

Позначки на рис. 5: 1 – отримання цінних паперів без оплати; 2 – продаж цінних паперів; 3 – оплата цінних паперів злочинними коштами; 4 – переведення коштів у вигляді «повернення інвестицій» та відповідна їх легалізація.

Особливістю схеми (рис. 6) також є те, що цінні папери купуються та продаються нерезидентом практично за однаковою ціною (це робиться з метою уникнення появи оподатковуваного доходу у нерезидента). Враховуючи значний обсяг операцій, повний розрахунок з продавцем за придбані цінні папери не здійснюється.

На сучасному етапі розвитку фінансової системи практикують спекулятивні операції при формуванні статутного капіталу акціонерного товариства. Легалізація злочинних доходів відбувається шляхом отримання коштів під час заснування акціонерного товариства (рис. 7).

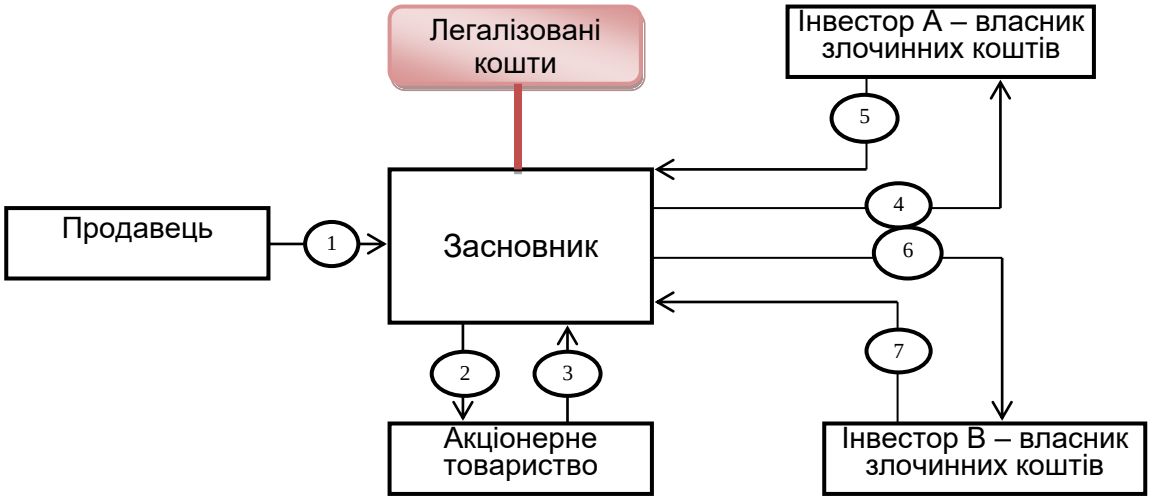

Рис. 7. Схема легалізації коштів під час заснування акціонерного товариства

Позначки на рис. 7: 1 – придбання засновником «дешевих» акцій та їх оплата; 2 – «дешеві» акції; 3 – акції акціонерного товариства; 4, 6 – акції за завищеною ціною; 5, 7 – злочинні кошти.

Статутний капітал акціонерного товариства формується за рахунок «дешевих» акцій. Інвестори А, В (дружні або підконтрольні особи) купують акції акціонерного товариства, статутний капітал якого сформований «сміттєвими акціями». Дохід засновників набуває легальної форми.

У даному випадку кошти легалізуються за рахунок штучного завищення ціни акцій, яким формується статутний капітал, та випуску акцій заснованого акціонерного товариства за номіналом завищеної вартості. Порушення законодавства при реалізації схеми, як правило, відсутні. Водночас можливе шахрайство.

В умовах інтеграції вітчизняного ринку капіталу до світової фінансової системи все більшої популярності серед шахраїв набувають інвестиційні операції фізичних осіб-нерезидентів з цінними паперами з використанням злочинних коштів. Підставна особа купує у фірми А (торговця цінними паперами) цінні папери. Підставна особа продає дані папери підставній фізичній особі-нерезиденту, яка, у свою чергу, реалізує їх власнику брудних коштів за завищеними цінами. Кошти з рахунку фізичної особи переводяться на рахунок зарубіжного банку під виглядом «повернення інвестицій» згідно з договором купівлі-продажу цінних паперів та переводяться до підзвітної власнику злочинних коштів фірмі В [26].

Як правило, операції з акумулювання коштів у фізичної особи відбуваються на кореспондентських рахунках одного банку-резидента.

Як і будь який інструмент «брудні» гроші мають свої ознаки, способи застосування по відмиванню та правила для успішної легалізації. Кожен з українців так чи інакше вже стикався з цим набором. Нижче перелічені основні складові для розуміння механізму відмивання.

До числа найбільших загроз, що виникають в процесі легалізації злочинних грошей, відносяться:

– дестабілізація економіки окремих держав. Діяльність могутніх злочинних угруповань, які оперують значними обсягами, може (як це неодноразово траплялося) спричинити розлад валютної та митно-податкової системи держави, викликати падіння обмінного курсу національної валюти. Масове відмивання нелегальних доходів часто призводить до порушення принципів господарської конкуренції, а також до деформації й перекосів у функціонуванні всієї макроекономічної системи держави. Все це неминуче супроводжується підкупом і корупцією державної адміністрації, що бере участь у регламентації окремих галузей господарської діяльності. У результаті цілі сектори економіки потрапляють у руки злочинних угруповань;

– відмивання грошей, що відбувається в основному в кредитно-фінансових установах, головним чином у банках, неминуче призводить до неефективної діяльності банківської системи, спричиняючи в деяких випадках банкрутство банків або нанесення їм фінансових збитків. Це явище також спричиняє корупцію банківських службовців, підштовхує їх до прийняття економічно необґрунтованих рішень або до інших службових зловживань;

– легалізація злочинних грошей, як уже зазначалося вище, сприяє розвитку організованої злочинності.

В контексті того, що зазначена проблема носить світовий масштаб, була прийнята Міжнародна конвенція ООН 1999 року Про припинення фінансування тероризму, згідно з якою кожна країна повинна вжити негайних заходів для ратифікації та повного її виконання.

Країни також повинні були негайно виконати резолюції ООН, пов’язані із запобіганням і припиненням фінансування терористичних актів, зокрема Резолюцію Ради Безпеки ООН № 1373, та цілу низку інших міжнародних документів.

Так, країни повинні мати діючі державні механізми щодо виявлення фізичних транскордонних перевезень валюти та інших фінансових документів на пред’явника, включаючи систему декларування чи інших зобов’язань за звітності. Слід було також забезпечити наявність юридичних повноважень у компетентних органів щодо зупинки або затримання валюти чи інших фінансових документів на пред’явника, щодо яких існують підозри, що вони мають відношення до фінансування тероризму або відмивання коштів, або були неправдиво задекларовані або про які надійшла помилкова інформація.

Країни, які ратифікували конвенцію, сформували механізми боротьби з відмиванням «брудних» грошей. Так, США вважаються не тільки засновником терміна «відмивання брудних грошей», а й найбільш активним борцем з легалізацією

коштів, отриманих незаконним шляхом та фінансуванням тероризму. Зокрема, кримінальна відповідальність за легалізацію незаконних активів, у тому числі і з необережності, може становити штраф до 1 млн дол. США, позбавлення волі до 20 років, конфіскацію майна. Широковідомий американський правовий акт – PATRIOT Act 2001 (Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism) встановив три базових елементи системи протидії легалізації коштів, отриманих незаконним шляхом, і фінансуванню тероризму кожного суб'єкта фінансового моніторингу: 1) розроблення внутрішніх процедур з протидії відмиванню незаконних активів; 2) процедура ідентифікації клієнта та його вигодоотримувачів; 3) процедура інформування про підозрілі операції.

В Україні також існує певний механізм боротьби з відмиванням «брудних» грошей. З 2014 року оновлено законодавче забезпечення, зокрема був прийнятий новий Закон «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» [30]. З 2002 року в Україні запроваджений державний моніторинг фінансових операцій, які за встановленими критеріями підлягають такому моніторингу, а перелік таких операцій з прийняттям нового Закону значно розширився і конкретизувався. Також встановлені рівні проведення фінансового моніторингу (рис. 8).

Аналіз звіту Держфінмоніторингу в цілому свідчить про активізацію діяльності цієї інституції в питаннях виконання Закону протягом останніх двох років. Зокрема, факти інформування про фінансові операції, що підлягають моніторингу, збільшилися за 5 років у 6,5 разів. Позитивною є й динаміка взятих на облік фінансових операцій Найактивнішими суб'єктами первинного фінансового моніторингу є банківські установи, оскільки питома вага фінансових операцій, по яких банками проведений моніторинг, становить 98 % (6260727 з 6381728 усіх фінансових операцій) [31].

З усіх суб'єктів небанківського фінансового сектора найактивнішими є страхові організації та професійні учасники фондового ринку. Держфінмоніторинг звітує про успішно проведені операції. Для забезпечення оперативності, зворотного зв'язку й ефективності фінансового моніторингу створена Єдина інформаційна система. Держфінмоніторингом у 2012 році розроблена програма «Модернізація інформаційної системи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення».

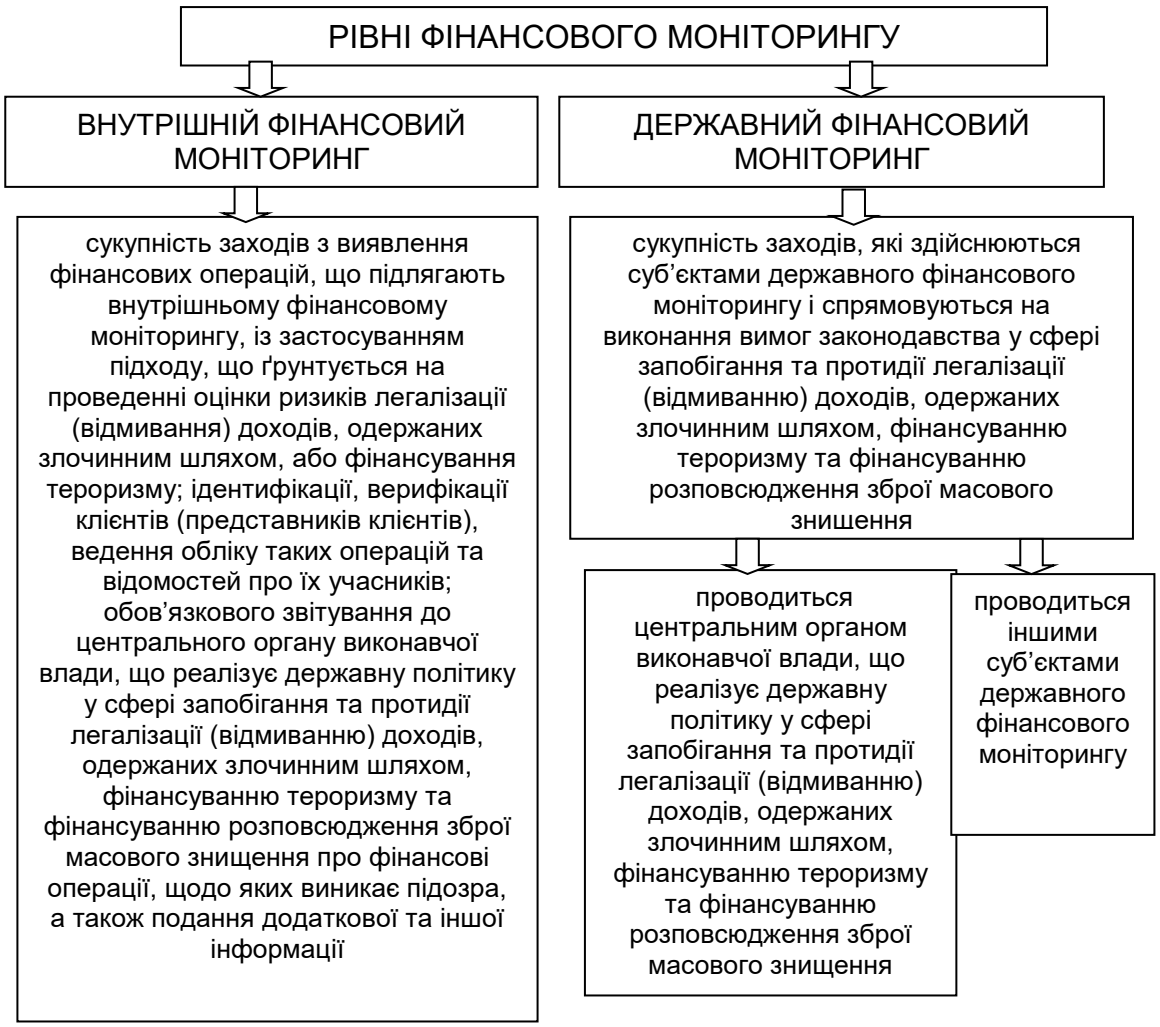

Рис. 8. Рівні фінансового моніторингу в Україні

У розглянутому вище Законі передбачено проведення національної оцінки ризиків. Здійснюється оприлюднення результатів такої оцінки та заходів за її результатами, які визначаються у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України спільно з Національним банком України [32].

Хоча заходи у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, які визначені в законодавчих актах України, та звіти про виконання цих заходів можна оцінити позитивно, проте реальні факти щодо ситуації з відмиванням «брудних» грошей, тіньовою економікою, корупцією, свідчать про вкрай незначні зрушення у цьому напрямі.

Як свідчать узагальнені у Звіті індикатори політичної стабільності в Україні за 10 років не досягали навіть рівня 50 %. За проведеними розрахунками, урядові кризи в Україні в останній період справляли негативний вплив на економічний показник ВВП на душу населення на рівні (– 0,029). Зв'язок між цими показниками є дуже

слабким, оскільки показник наявності урядових криз в Україні не є комплексним і відображає лише певні суперечливі тенденції у межах політичної системи України. Не досить високими є й показники критеріїв ефективності державного менеджменту.

За результатами світового Індексу сприйняття корупції та у 2016 р. Україна посіла 131 місце за рівнем сприйняття корупції зі 176 країн [33]. Показати позитивну динаміку індексу Україні вдалося завдяки збільшенню суспільного осуду корупціонерів, створенню антикорупційних органів та появі руху викривачів корупції. З оцінки рівня сфер та інституцій видно, що найбільш корумпованими оцінюються прокуратура та суди. Недовіра українців до фінансових установ – це ще одна причина загрози високого рівня тінізації фінансових ринків разом з фактором нестабільності курсу національної валюти.

Іншим вагомим компонентом банківських фінансових транзакцій із середнім рівнем ризику (на думку опитаних респондентів) є міжнародні торговельні операції. За наслідками проведеного додаткового ризик-аналізу міжнародних торгівельних операцій виявлено основні типи існуючих на сьогодні у світі офшорних зон [34] (які є по своїй суті різновидом вільних економічних зон) (рис. 9).

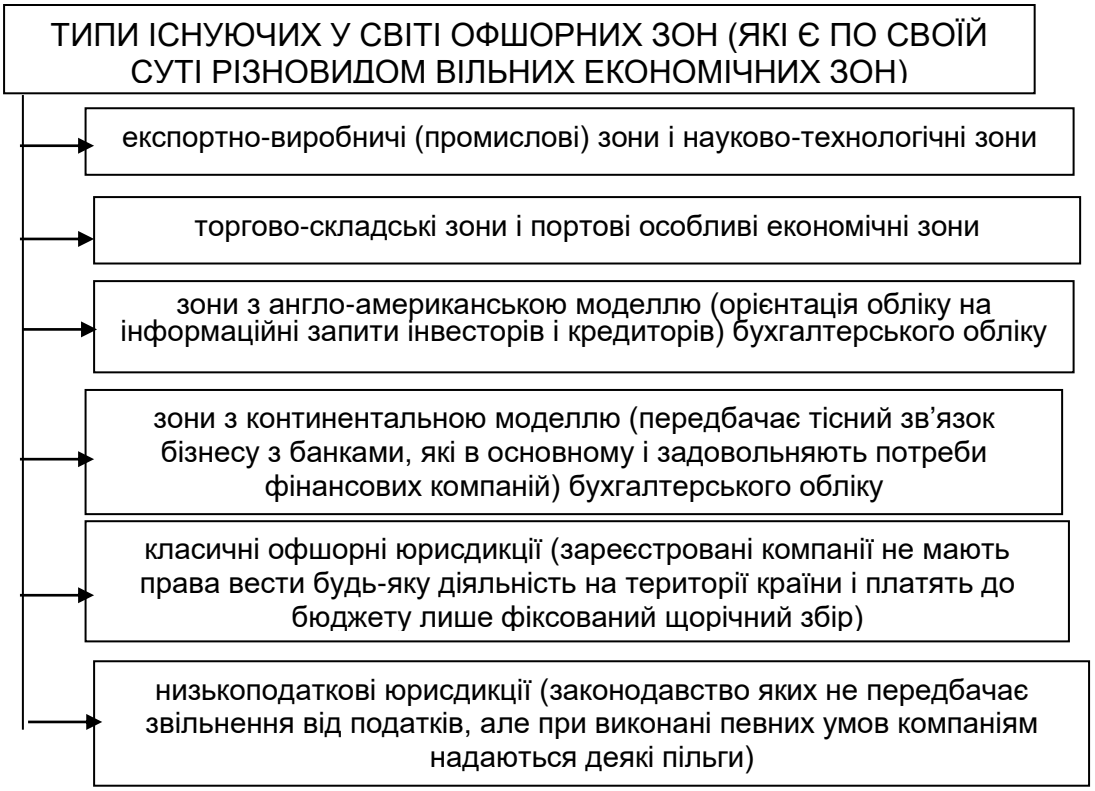

Рис. 9. Основні типи існуючих на сьогодні у світі офшорних зон

Аналізу двох останніх типів офшорних юрисдикцій слід приділити найбільшу увагу, адже левова частка зовнішньої торгівлі України відбувається саме через них. І якщо присутність окремих фінансових центрів у ланцюжку від постачальника до

кінцевого споживача є життєво необхідною, то від послуг двох останніх типів наша держава може безболісно відмовитись.

Таким чином, в Україні існують безліч проблем, котрі стримують економічний розвиток, загострюють загрози економічній безпеці та в цілому національній безпеці країни 06.11.2017 проходив економічний Форум з проблем тіньової економіки в Україні. Учасники форуму назвали основні способи «вирощування» тіні в Україні [35] (рис. 10).

Рис. 10. Основні способи «вирощування» тіні в Україні

Вражаючими були й підрахунки експертів: обсяг офшорних схем 260-320 млрд. грн на рік, втрати бюджету від них – 50–65 млрд. грн на рік, обсяг тіні в частині порушення митних правил та контрабанди – 80–230 млрд. грн на рік, а втрати бюджету 25–70 млрд. грн.

Проблеми України щодо відмивання грошей, отриманих незаконним шляхом і фінансування тероризму, а також значних обсягів тіньового сектора в національній економіці розв’язувалися б ефективніше, якби в процесі реалізації положень Закону виконавці враховували такі чинники:

– відсутність контролю з боку керівників комерційних банків за виконанням відповідальними особами функціональних обов’язків з проведення первинного фінансового моніторингу;

– ймовірність призначення на посаду відповідального за первинний фінансовий моніторинг безвідповідального або корумпованого фахівця;

– необхідність посиленого контролю за діяльністю банків, мажоритарними власниками яких є олігархи або представники державних органів влади;

– ймовірність присутності на українському фінансовому ринку неформальних кредитно-розрахункових систем (типу хавали) і віртуальних криптовалют (типу біткоіни), які дозволяють безконтрольно з боку держави обертатися величезним

грошовим потокам в тіньовому секторі національної економіки, в тому числі і направлятися на фінансування терористичних організацій.

Варто звернути увагу на нетрадиційні інструменти відмивання грошей, які, на жаль у цьому контексті, світовими моніторинговими службами розглядаються не досить активно.

Словом «хавала» в арабській мові позначають вексель або посилку. Особливістю системи хавала є той факт, що всі фінансові операції (переміщення з країни в країну грошей, коштовностей або золота) виконуються без всяких документальних підтверджень – робота будується на довірі учасників процесу. Головною ланкою системи хавала є брокери системи – їх називають «хаваладар». Саме вони організовують перекази між країнами. При цьому фізично гроші не покидають межі держави: відправник просто віддає гроші брокеру в одній країні, отримує від нього секретний код (наприклад, цифри з однією з купюр), який потім одержувач в іншій країні повинен назвати другому брокеру, щоб отримати еквівалент початкової суми в місцевій валюті. Згодом брокери розраховуються між собою за кліринговою схемою – для закриття сальдо можуть використовуватися золото, дорогоцінні метали, або надаватися якісь послуги. Точна кількість брокерів хавали, що працюють в світі, неможливо підрахувати – оцінки коливаються від 5000 до десятків тисяч. Існують регіональні різновиди хавали, наприклад, «Хунду» в Індії [36].

Простота використання системи, а також її непрозорість для представників влади і мінімум «паперової тяганини» роблять хавалу привабливим інструментом для відмивання грошей або ухилення від сплати податків. Існують також підозри у використанні хавали терористичними організаціями. Протидія «тіньовим банкам» хавали – вкрай складне завдання. Деякі економісти навіть пропонують йти не по дорозі їх заборони, а запобігання використанню хавали для злочинних цілей. Одним з них є заступник директора Міжнародного валютного фонду (МВФ) Мохаммеда Ель-Корчі в своїй статті «The Hawala System» ще в 2002 році заявив про те, що поки у людей є причини, використовувати хавалу, такі системи будуть існувати і навіть розширюватися.

Слід окремо акцентувати увагу на проблемі електронних грошей. Адже поява криптовалюти надалі обіцяє надавати все більший вплив на фінансові ринки. На думку експертів, біткоін ще не завершив фазу свого зростання, і в подальшому може принести вагомі вигоди для покупців. Чим в результаті виявиться криптовалюта – надійним фінансовим інструментом і альтернативою традиційним валютам, або

стануть черговим економічним міхуром, порівнянним з кризою доткомів, поки стверджувати складно. Набираючи популярність як засіб платежу, біткоін активно нарощує свій курс до долара. Головний ризик для криптовалюти – посилення регулювання з боку світових центральних банків. Однак поки в світі складається невизначена геополітична ситуація, популярність блокчейна набирає обертів, інвестори готові купувати криптовалюту – зростання буде продовжуватися. Інтерес до криптовалюти пов'язаний з перспективами технології блокчейн в цілому. Наприклад, в платформі Etherium можна прописувати виконання умов для здійснення оплати. Хоча світові центробанки поки займають обережну позицію щодо біткоін. Багато країн і центробанки досліджують блокчейн – основну технологію біткоін. При цьому вже багато банків висловлювали бажання створити продукти на основі блокчейна. Немає чіткого ставлення Центробанків до біткоіни та інших криптовалют. Проте, проглядається тенденція посилення боротьби з конвертацією криптовалют у гроші і навпаки. Можливо в майбутньому будуть вводитися санкції проти онлайн-ріелтерів, які беруть криптогроші, і це стане вагомою перепоною для подальшої їх популяризації. Ми дотримуємося думки експертів, які вважають, що біткоіни – це міхур. Він може продовжити надуватися ще тривалий час, але обов'язково лусне, це лише питання часу.

Експерти фінансового ринку вважають, що біткоіни поки ще не можуть виконувати функцію повноцінних грошей. У Bitcoin дуже мінливий курс, тому ніхто не погодиться використовувати для розрахунків валюту, вартість якої може за день змінюватися на 15% [37].

Нині Bitcoin розглядається як інструмент для венчурних інвестицій і спекулятивних операцій. Однак мало хто розглядає цей віртуальний фінансовий інструмент як черговий неконтрольований засіб відмивання грошей або фінансування тероризму.

Перспектива криптовалюти як і раніше залишається невизначеною, що створює як великі можливості, так і породжує для покупців і для світових фінансових систем надвисокі ризики.

У контексті викладеного, державним моніторинговим структурам слід було б звернути увагу на біткоіни як загрозу не тільки фінансовим системам окремих держав, а й національній та економічній безпеці, оскільки активність на ринку криптовалюти може сприяти відмиванню грошей або фінансуванню терористичних акцій або фінансуванню придбання зброї масового знищення. Адже контролювати фінансові операції на ринку віртуальних грошей дуже складно.

Підсумовуючи викладене зазначимо, що виявлення та зупинення схем легалізації доходів мають базуватися на протидії таких процесів:

– приховування слідів походження доходів, отриманих із незаконних джерел;

– приховування осіб, які отримали (отримують) незаконні доходи й тих, що ініціюють сам процес відмивання;

– забезпечення зручного й оперативного доступу до коштів, отриманих з незаконних джерел;

– створення умов для безпечного й комфортного використання коштів, отриманих з незаконних джерел;

– створення умов для безпечного інвестування в легальний бізнес.

Надзвичайно важливим є не лише дослідження з боку державних органів процесів легалізації доходів за рахунок існуючих схем і підходів, але й попередження та ліквідація спроб цього негативного процесу. Тому доцільно запропонувати такі заходи щодо посилення відстеження й виявлення відповідних нелегальних схем та підходів:

– посилена перевірка внутрішніх документів за базами даних державних органів країни;

– форсоване використання комерційних баз даних;

– постійні запити до підрозділів фінансової розвідки інших країн;

– додаткова увага до невідповідності обсягу операцій і доходів учасників;

– недопущення й виявлення нелогічних, невигідних операцій;

– відстеження наявності компрометуючої інформації (кримінальне минуле, загублений паспорт тощо);

– підвищення кваліфікаційного рівня банківського персоналу, який може бути мимовільно задіяний у процесах легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом;

– визнання на загальнодержавному рівні необхідності контролю торгівлі криптовалютами неорганізованими користувачами комп'ютерних мереж, розроблення заходів по виявленню й моніторингу неформальних фінансових операцій типу «хавали».

Але, перш за все, на наше глибоке переконання, потрібне бажання влади активізувати боротьбу з описаним негативним явищем. А для цього влада повинна бути відокремлена від бізнесу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боротьба з відмиванням коштів: правий організаційний і практичний аспект / С. Г. Гуржій О. Л.Копиленко, Я. В. Янушевич та ін. // Парламентське вид-во. – 2005. – 216 с.

2. Сухонос В. В.Легалізація злочинних доходів у банківській сфері та боротьба з нею / В.В. Сухонос // Правовий вісник Української академії банківської справи. – 2012, № 1. – С. 149 – 153.

3. Доля Л. Небезпека легалізації (відмивання) грошових коштів та іншого майна, отриманого злочинним шляхом / Л. Доля // Право України. – 2002. – № 2. – С. 89 – 93.

4. Клочко А.М. Окремі питання легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом у банківській сфері / А. М. Клочко // Форум права. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htp_2014_.

5. Барановський О.І. «Відмивання» грошей: сутність та шляхи запобігання / НАН України; Інститут економічного прогнозування. – Х.: Форт, 2003. – 472 с.

6. Беніцький А.С. Легалізація прибутків, здобутих злочинним шляхом: порівняльно-правовий аналіз // Проблеми боротьби з корупцією, організованою злочинністю та контрабандою: Аналітичні розробки, пропозиції наукових та практичних працівників. – Т. 18. – К.: Науково-дослідний інститут «Проблеми людини», 2005. – С. 137–143.

7. Боротьба з відмиванням коштів: правовий, організаційний та практичний аспекти / С.Г. Гуржій, О.Л. Копиленко, Я.В. Янушевич, О.Ю. Фещенко, А.Т. Ковальчук; Державний комітет фінансового моніторингу України; Інститут законодавства Верховної Ради України. – К.: Парламентське видавництво, 2005. – 216 с.

8. Користін О.Є. Відмивання коштів: теоретико-правові засади протидії та запобігання в Україні: Монографія. – К.: Київський національний університет внутрішніх справ, 2007. – 448 с.

9. Фінансовий моніторинг в банку: Навч. посібник / С.О. Дмитров, В.В. Коваленко, А.В. Єжов, О.М. Бережний. – Суми: Університетська книга, 2008 – 336 с.

10. Концепція економічної безпеки України. – К.: Ін-т економічного прогнозування / Кер. проекту В.М. Геєць. – К.: Лотос, 1999. – 56 с.

11. Барановський О.І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) / О.І.Барановський/ – Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К.: КНТЕУ, 2004. – 760 с.

12. Василик О. Фінансова безпека // Економічна енциклопедія: У 3 т. – Т.3 / О. Василик, С. Мочерний. – К.: Вид.центр «Академія», 2002 – 952 с.

13.Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.

14. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України: [монографія] / А.І. Сухоруков. – К.: НІПИБ, 2005. – 140 С.

15. Шлемко В.Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення / В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько [Текст]: монографія. – К.: НІСД, 1997. – 144 с.

16. Економічна безпека держави: сутність та напрями формування [Текст]: монографія / Л. С. Шевченко, О. А. Гриценко, С. М. Макуха та ін. / за ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко. — Х.: Право, 2009. — 312 с.

17. Власюк О.С., Базилюк Я.Б., Давиденко С.В. Ризики і загрози економічній безпеці України у 2015-2016 рр. та механізми їх мінімізації / Аналітична записка. – Національний інститут стратегічних досліджень серія «Економіка» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/articles/1886/

18. Rose-Acherman S. The Economics of Corruption / S. Rose-Acherman // Journal of Public Economics. – Vol. 4 . – № 2. – 2009. – P. 187 – 203.

19. Статистичні матеріали щодо державного та гарантованого державою боргу України [Электронный ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/news/view/

20. TREATY ON EUROPEAN UNION. The Treaty of Maastricht. https://europa.eu/european-union/sites/europaeu/files/docs/body _en.pdf

21. The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://edclub.com.ua/sites/default/files/users/user431.

22. Рейтинг стран по темпам роста ВВП [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nonews.co/directory/lists/countries/gdp-temp

23. Єгоричева С. Б. Організація фінансового моніторингу в банках. [Навчальний посібник]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/68436/bankivska_sprava/stadiyi_instrumenti_legalizatsiyi_dohodiv_oderzhanih_zlochinnim_shlyahom

24. По матеріалах: http://www.segodnya.ua

25. Костюченко О. Є. Правові умови та шляхи вдосконалення системи фінансового моніторингу в банку / О. Є. Костюченко, К. А. Кривуля // Еконо-мічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2012. – Вип. 9 (4). – С. 205–214.

26. Шиян Д. В. Критерії та показники ефективності фінансового моні-торингу банку / Д. В. Шиян // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2012. – Вип. 9 (4). – С. 424–437.

27. Смагло О. В. Фінансовий моніторинг та його роль у протидії лега-лізації доходів, отриманих злочинним шляхом / О. В. Смагло // Економічні науки. Серія «Облік і фінанси». – 2013. – Вип. 10 (1) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2013_10(1)__62

28. Типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з використанням готівки. Департамент фінансових розслідувань. Державна служба фінансового моніторингу України, 2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://sdfm.gov.ua/content/file/site_docs/2011.

29. Птащенко Л. Проблемы тенизации национальной экономики – барьеры на пути европейской интеграции Украины // Gulustan Black Sea Scientific Journal of Academic Research in Tbilisi, Georgia. – 2016.

30. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Закон України // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 50-51, с. 2057.

31. Звіт Державної служби фінансового моніторингу України за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/content /file/ Site_docs/2017/20170330/Zvit_2016.pdf

32. Звіт про проведення національної оцінки ризиків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.sdfm.gov.ua/articles. php?cat_id=558&art_id=23773&lang=uk

33. Індекс корупції CPI – 2016. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ti-ukraine.org/research/indeks-koruptsiyi-cpi-2016/.

34. Офшорні зони: види та особливості. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://vikna.if.ua/cikavo/68688/view.

35. Форум проти «тіні» в економіці. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://delo.ua/news-companies/dijte-uchasniki-forumu-proti-tini-v-ekonomici-visunuli-vimogi-336196/